

İlhanlıların Tesis Ettiği Van Eyaleti'nin Yönetim Sistemi ve İktisadi Durumu

Erol Keleş*

ORCID: 0000 0002 1717 212X

Öz

Kösedağ bozgunundan sonra Moğol hâkimiyeti altına alınan Van Gölü Havzası Gürcü Prensesi Thamta'ya iade edilmişti. 1259'da tamamen İlhanlı devletinin bir vilayeti haline getirilen bölge, pek çok açıdan önem arz etmekteydi. Her şeyden evvel sahip oldukları muazzam orduyu bu bölgedeki zengin otlaklar besleyebilirdi. Ayrıca Azerbaycan ile Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin İlhanlı hâkimiyeti altına alınması buradan Doğu Akdeniz'e ulaşan yolların da İlhanlıların eline geçmesi demektir. Bu yüzden Hülagü Han kışlak olarak Mugan ya da Arran'ı, yazlık olarak da Van Gölü'nün kuzeyindeki Aladağları seçecektir. Zira burası İran, Kafkasya, Suriye ve Anadolu'ya hâkim bir coğrafya idi. İlhanlılar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu Hülagü'den itibaren iki eyalet halinde yönetmişlerdir. Bunlardan birisi merkezi Musul olan Diyarbekir, diğeri ise merkezi Ahlat olan Van Eyaleti'dir. Gazan Han zamanında ekonomik olarak büyük gelişme gösteren Van Eyaleti, bu gücünü kaybetmekle birlikte sahip olduğu bu statüyü XIV. yy'ın sonlarına kadar devam ettirmiştir. Bu çalışmada Van Gölü Havzası'nın stratejik öneminin İlhanlılar tarafından kabul edildikten sonra, yöreyi bir eyalet çatısı altına alırken hangi özellikleri gözettiler ve burada nasıl bir idari sistemi tesis ettikleri öncelikli mevzular olmuştur. Bununla birlikte tesis edilen bu eyaletin İlhanlı iktisadi ve ticari sistemindeki yeri vurgulanmaya çalışılmıştır. Bu vesileyle İlhanlıların Anadolu politikası açısından gereken ilgiyi görememiş bölgenin önemi daha iyi anlaşılmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahlat, İlhanlı, Van Eyaleti, Hülagü Han, Aladağ

Gönderme Tarihi: 20/06/2018

Kabul Tarihi: 10/12/2018

The Management System and The Economic Situation of The Van Province Established By Ilkhanids

Abstract

After the Köse Dağ victory, Van Lake basin area, which was fallen under Mongol ruling, was handed over to Thamta, the Georgian princess. The region, which become a province of Ilkhanids in 1259, was important in many respects. First of all, their great army could feed rich pastures in the region. On the other hand, taking Azerbaijan and north eastern Anatolia under control by Ilkhanids means the sovereignty over the routes to Eastern Mediterranean. Therefore, Hulagu Khan chose Mugan or Arran for wintery and The Alatags in the north of Lake Van for summery highland pasture. The Government of İlkhānids ruled East and Southeast of Anatolia by dividing them into two provinces beginning from the Hulagu Khan term. One of them was the province of Diyarbakir whose headquarters was Mosul and the other was The Province of Van, whose headquarters was Ahlat. The Province of Van, which has shown great economic development in the time of Ghazan Khan, lost its power and the status continued until the end of 14th century. This article studies the ruling system that Ilkahnids were looking for in Van Lake area, after they recognized its strategic importance and established province. Together with this, the position of this province in economic and commercial system of Ilkhanids was studied in this research. In this way, importance of the region that was not considered in terms of Ilkhanids Anatolian policy will be better understood.

Keywords: Ahlat, Ilkhanid, The Province of Van, Hulagu, Alatag

Received Date: 20/06/2018

Accepted Date: 10/12/2018

Состояние системы контроля в учрежденной Элханитами области Ван

Резюме

После поражения в Кёсе-даг бассейн озера Ван перешёл к владениям монголов, через два года он был передан грузинской принцессе Тамта. Только эта область в 1259 году полностью стало одной из провинций государства Хулагуидов. Ибо Хулагу знал насколько важны пастбища Азербайджана и бассейна озера Ван. Могущественную армию, которой владел, он мог накормить имея власть над этими регионами. Более того, владение хулаидами Азербайджаном и северо-восточным регионом Анатолии означало что все пути, ведущие к восточному Средиземноморью, должны были перейти во власть хулаидов. По этой причине Хулагу хан в качестве зимовки выбрал Муганскую степь или Арран, а в качестве летней резиденции выбрал Аладаг, находящийся на севере озера Ван. Ибо эти места по географическим данным включали Иран, Кавказ, Сирию и Анатолию. Хулагуиды со времен хана Хулагу начали править Восточной и Юго-восточной Анатолией разделив их на две провинции. Одна из провинций это Диярбакыр со столицей Мосул, а другая провинция Ван, расположенная в Аладаг со столицей Ахлат. Поэтому с середины 13 века, провинцией сформированной вокруг Ахлата, будут управлять губернаторы с титулом “Emirü'l Kebir”. Провинция Ван в таком состоянии будет существовать до конца 14 века. Провинция Ван, которая расположена на торговых путях, ведущих к Черному морю и прибывающих в Черное море через Иран и открывающих порты восточного Средиземноморья, станет одним из самых богатых регионов мира в период Газан-Хан. В этой работе приоритетным стало то, какие особенности были выявлены преобразования озера Ван в провинцию, какие административные системы были установлены в стратегически важном бассейне озера Ван, после овладения им хулагуидами. Вместе с этим сделана попытка подчеркнуть место этой провинции в экономической и торговой системе хулагуидов. Таким образом, будет определена важность данной области, которая отошла на второй план в Анатолийской политике хулагуидов или даже осталась без внимания.

Ключевые слова: Ахлат, хулагуиды, провинция Ван, Хулагу хан, Аладаг.

Получено: 20/06/2018

Принято: 10/12/2018

Giriş

Tarih boyunca yollar ve yol güzergâhlarının bütün devletlerin siyasi, askeri, içtimai, iktisadi ve ticari hayatında önemli rol oynadığı bilinmektedir. Yolları ellerinde tutan hâkimiyetler sosyal ve ekonomik olduğu kadar stratejik bakımından da güçlenmişlerdir. Yol güzergâhları iklim, tabii çevre faktörleri, zaruri ihtiyaçların karşılanması, büyük ticaret merkezlerine yakınlığı, müstahkem mevkilere sahip olması gibi pek çok unsura bağlı olarak gelişmektedir. Bu bakımdan Van Gölü Havzası, Diyar-ı Bekr ile el-Cezire ovalarını İran, Azerbaycan ve Kafkaslar ile Trabzon limanına bağlayan yegâne bölge özelliğiyle dikkatleri üzerine toplayan bir coğrafya olmuştur. Hülagü bölgeye geldiğinde bunu farketmiş olacak ki evvela Van Gölü'nün kuzeydoğusunda yer alan Aladağ'ı ordusuna yaylak yeri olarak seçecektir. Bölge üzerinde tasarrufu bununla da kalmayan Hülagü, Ahlat merkezli bir de Van Eyaleti tesis ederek, Tebriz'den atadığı valiler vasıtasıyla sözü edilen yöreyi idare etmiştir. Bu idari tasarruf daha sonraki İlhanlı hükümdarları tarafından da devam ettirilecek ve dolayısıyla eyalet sınırları içerisinde yer alan şehirler siyasi, ekonomik ve ticari manada önem kazanacaktır.

Kösedağ bozgununu müteakip, 1245'de Moğollar, Van Gölü Havzası¹ ve o arada Ahlat ile Amid'i ele geçirdi.² Ahlat'ın yönetimi, Melik Eşref'in karısı iken Celaleddin Harzemşah'ın bu şehri işgali sırasında esir düşen³ ancak daha sonra Moğollar tarafından tutsak alınıp Ögedey'e gönderilen Gürcü Prensesi

¹ Burada söz konusu edilen Van Gölü Havzası esasen Ermeni kaynaklarında yer alan Peznunik/Pznunik sancağı ile neredeyse birebir örtüşmektedir. Bkz., Urfalı Mateos, *Vekayiname (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136- 1162)*, çev. Hrand D. Andreasyan, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, 24. VII. asırdan kalma Khorenli Movses'e izafe edilen "Armenya Coğrafyası" adlı eserde Van Gölü ve çevresi için kullanılmaktadır. Bkz., Urfalı Mateos, 466. Bölgeyle ilgili haritalar incelendiğinde IX. Yüzyılın sonlarından XI. yüzyılın sonlarına kadar Van Gölü'nün, "Bznunik Gölü" olarak adlandırıldığı görülmektedir. Bkz., Robert H. Hewsen, *Armenia (A Historical Atlas)*, Londra: Aras Yayınları, 2001, 111-125.

² Şehabeddin b.Fazlullah El-Ömeri, *Ebsar fi Mesaliku'l memalik'il-emsar (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım)*, çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2014, 372; Müverrih Kiragos, *Vekayinamesi*, çev. Gürsoy Solmaz, Ankara: MTR Yayıncılık, 2002, 70 vd.

³ Bu Gürcü prensesinin Celaleddin Harzemşah'ın Gürcistan seferi sonrasında barışın tesisi için babası tarafından Celaleddin'e verildiği hakkında bkz., *Anonim Selçukname (Tevarih-i Ali Selçuk)*, çev. H. İbrahim Gök vd., Ankara : Atıf Yayınları, 2014, 34.

Thamta'ya bir yarlık ile yeniden tevdi edildi.⁴ Kiragos'un kaydına göre 1243'te Türkiye Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev'in Moğollar karşısında aldığı yenilgi üzerine Ahlat ve çevresinin yönetimi Thamta'ya verilmiştir.⁵

Thamta'nın Ahlat ve çevresindeki hakimiyetinin ne kadar sürdüğü bilinmemekle beraber 1256'da Gülkan isminde birisinin yöreye hâkim olarak görülmesi bahse konu Gürcü prensesin en az on yıl bölgede hüküm sürdüğünü akla getirmektedir. Nitekim Gülkan yöreye atandığı yıl vefat edecek ve yerine oğlu Mighan atanacaktır. Ancak O'nun da hâkimiyeti fazla sürmeyecek nihayet 1259'da İlhanlılar bölgeye hâkim olacaktır.⁶ Bundan sonra Ahlat Emirliği bir vilayet haline dönüştürülerek merkezden atanan valiler tarafından idare edilecek o arada bu hakimiyetin devamı için çok sayıda Türk-Moğol boy ve oymağı da bölgeye yerleştirilecektir.⁷ Esasen XIII. yüzyılın sonlarına doğru İlhanlılar Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Orta Anadolu'ya büyük miktarda askeri birlik yığmıştı.⁸ Çoğunlukla Türklerden oluşan ve tümen esasına göre teşkilatlanan bu

---

⁴ Tamta, 1211'de Gürcülerin ikinci Ahlat saldırısı sırasında esir düşen General İvane'nin kızıdır. İvane, Necmeddin Eyyub tarafından esir alındıktan sonra özgürlüğü karşılığında kızı Tamta'nın Eyyubi meliki Melikü'l Eşref'le evlenmesini kabul etmiştir. Bkz. Müverrih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi (889-1169)", çev. Hrand D. Andreasyan, İÜEFY, *Tarih Semineri Dergisi* 1/2, İstanbul, Milli Mecmua Basımevi, (1937):228. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2010, 457 vd. Melike Tamta hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Demir, "Melike Tamta Döneminde Ahlat Eyyubileri", II. *Uluslararası Ahlat-Avrasya Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu (25-27 Eylül Ahlat-Bitlis)*, İstanbul, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, (2014): 268-275.

⁵ Bkz. Kiragos, s.70. Ayrıca bkz. V. Minorsky, *Studies in Caucasian History (The Shaddadis of Ani)*, London: Taylor's Foreign Press, 1953, 156.

⁶ Bkz., B. Spuler, *İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri)*, çev. Cemal Köprülü, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011, 385.

⁷ Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz., el-Ömeri, 372; Müverrih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi (889-1169)", 228; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, 45; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 457vd; M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, İstanbul; Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1981, 93; Nermin Tabak, *Ahlat Türk Mimarisi*, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık Yayınları, 1972, .9; Z. Velidi Togan, "Azerbaycan", MEB İslam Ansiklopedisi, MEB Yayınları, İstanbul (1986): 103; Ayrıca bkz., Neslihan Durak, "İlhanlılar Döneminde Tebriz-Trabzon Hattında Ahlat'ın Yeri ve Önemi", II. *Uluslararası Ahlat-Avrasya Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu (25-27 Eylül 2013 Ahlat Bitlis)*, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, İstanbul (2013): 280; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, 310. Ahlat ve çevresinde yerleşmiş Türk boyları hakkında bkz., Salim Cöhce, "Ahlat ve Çevresinde Yurt Tutmuş ya da Yerleşmiş Türk Boyları", II. *Uluslararası Ahlat-Avrasya Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu, (25-27 Eylül 2013)*, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, İstanbul (2014): 244 vd.

⁸ A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul: Enderun Yayınları, 1981, 251vd; Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, 91 vd.

birlikler aileleri ve hayvan sürüleriyle birlikte kendilerine tevdi edilen bölgelere yerleşerek oraları yurt tutmakta gecikmedi.⁹

İlhanlıların tümen esasına göre yerleştirdiği Türk boyları genellikle konargöçer hayat tarzını benimsemiş olduğundan haziran-temmuz başından ekim ya da kasım ayına kadar sürüleriyle yaylalarda kalırlı müteakiben kışlaklarına dörelerdi. O arada bu konargöçerlerden Aladağlar ve civarında yaşayanlar da kar yağışı başlamadan önce kışı geçirmek üzere Tebriz ya da Arran'a dönmek zorundaydı. Onun için bazı zamanlarda kadın, çocuk ve sürülerin önceden göç ettiği görülürdü.¹⁰ XIII. yüzyılın son çeyreğinde bölgeden geçen Marco Polo, yörenin en büyük şehirleri arasında gösterdiği ve önemli yaylaklardan birisi olan Erciş hakkında şehrin Moğol ordularının merkez üssü olduğuna işaret ettikten sonra yazın güzel otlaklara sahip bulunan yörede İlhanlıların da büyük sürüleriyle yaz boyunca kaldıklarını kayd ile kışın Musul gibi daha sıcak yerlere göç ettiklerini ifade etmektedir.¹¹

Marco Polo Aladağların karla kaplı olduğunu yazın eriyen karın yamaçlarda muhteşem otlaklar oluşturduğunu ve bu otlaklarda büyük koyun sürülerini gördüğünü kaydetmektedir.¹² XIV. yüzyılda Hoşap kalesinden bahseden Ebu'l-Fida da çevrede mera ve çayırın geniş bir yer kapladığını ifade ederken bölgenin Türk-Moğol kabilelerinin yurdu olduğuna vurgu yapar.¹³ Bütün bu kayıtlar hayvancılık ekonomisini tercih eden konargöçer topluluklar için

⁹ Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, 85 vd; M. Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu (Tarihi Arka Plan ve XIII –XIV Yüzyıl Moğol Hâkimiyeti)*, İstanbul: Yeditepe Yayınları 2010, 200 vd.

¹⁰ Neslihan Durak, “İlhanlılar Döneminde Aladağ ve Çevresi” 246.

¹¹ Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: İthaki Yayınları, 2003, 77vd. Evliya Çelebi, XVII. Asırda Van Gölü'nün kuzeyindeki dağların bölgedeki konar-göçer Türkmen aşiretlerinin sürüleriyle sürekli yayladıkları alanlar olduğuna dikkat çekmektedir. Bkz., Evliya Çelebi, *Seyahatname*, I/4, haz. S. Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul: Yapıredi Yayınları, 2010, .207.

¹² Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi*, 77vd; Togan, *Umumi Türk Tarihi*, 257; Osman. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2009, 48.

¹³ Bkz., Ebu'l-fida, *Takvimü'l-Büldan*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017, 324. XV. yüzyılda bölgeyi gören Clavijo da aynı özelliklere dikkat çekmektedir ki bu Aladağların daha sonraları da önemini koruduğunu göstermektedir. Bkz., Ruy Gonzales de Clavijo, *Anadolu, Orta Asya ve Timur*, çev. Ö.Rıza Doğrul, İstanbul: Ses Yayınları, 1993, 90.

yörenin vazgeçilemez bir hayat alanı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.¹⁴

Hülagü de ordusunu ancak bu bölgenin barındırabileceğinin şuurundaydı. Bu yüzden hiç tereddüt etmeden Baycu Noyan'ı Anadolu'ya göndermişti.¹⁵ Anadolu, Köseadağ Savaşı'ndan sonra İlhanlı hâkimiyeti altına alınmışsa da tam bir düzen kurulamamıştı. Azerbaycan ve Kafkasların İlhanlı kontrolünde olması Doğu Akdeniz yolunun hâkimiyeti anlamına gelmekteydi.¹⁶ Bu yüzden Hülagü Han kışlak olarak Mugan ya da Arran'ı, yazlık olarak da Van Gölü'nün kuzeyindeki Aladağları seçecektir. Çünkü burası İran, Kafkasya, Suriye ve Anadolu'ya hâkim bir coğrafya idi. İlhanlılar çok önemli siyasi ve askeri kararları dahi burada almışlardır.¹⁷ Nitekim Anadolu'yu eyaletlere bölerek yönetme fikri de burada karara bağlanmış ve uygulanmaya başlamıştır.

İlhanlılar ülkeyi eyaletlere ayırırken yöredeki geçerli ananeyi de dikkate almaktaydı. Dolayısıyla genellikle tabii hudutlar bu taksimatta belirleyici olmaktaydı. Bunun yanında askeri teşkilatlanma ile bunların iaşesinin teminini de göz önünde bulundurulurdu. Özellikle konargöçer toplulukların yaylak ve kışlaklarının bir idari üniteye birleştirilmesine önem vermişlerdir.¹⁸ Bu anlayışın

---

¹⁴ Geniş bilgi için bkz., Togan, "Azerbaycan", 103. Doğu Anadolu dağlarının bu özelliği birçok Türk destanlarına da konu olmuştur. Örneğin Oğuz Han'ın da bir zamanlar Alatağ ve Ağdiböri (Ağrı) dağlarında yayladığı destanda anlatılmaktadır. Geniş bilgi için bkz., Z.Velidi Togan, *Oğuz Destanı*, İstanbul: Enderun Yayınları, 1972, 30vd.

¹⁵ Kiragos, 95.

¹⁶ Manana Gabashvili, "İlhanlı Devleti'nin Uluslararası Ticaret Politikası ve Halefi Olan Türk Devletler", çev. Mahmut Yavaş, *Türkler VIII*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 386.

¹⁷ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayi, *Müsameretü'l-Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, 107, 135; Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't Tevarih (İlhanlılar kısmı)*, çev. İsmail Aka vd., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, 68, 53; Mir Muhammed b. Seyyid Burhaneddin Havendşah Mirhand, *Tarih-i Ravzatü's Safa Fi Siret'l-Enbiya ve'l-Müluk ve'l-Hulefa V*, Tahran, Çaphane Basımevi, 1339, 268; Kiragos, 104vd; İbni Tagrıberdi, *En Nücumu'z-Zahire*, nşr. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2013, 34vd; Spuler, *İran Moğolları*, 66; F. Sümer, "Anadolu'da Moğollar" SAD I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1970, 57.

¹⁸ Örneğin Diyarbekir da bulunan Moğol askeri birliği genellikle Uyratlardan oluşmaktaydı. Bunlar kışı Musul ve civarında geçirirken yaz aylarında ise Erzurum, Muş, Bingöl havalisindeki yaylaları kullanıyorlardı. Dolayısıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun büyük bir kesimi bu eyaletin sınırları içerisindeydi. Merkezi Ahlat olan Van Eyaleti ise gerek askeri ve ulaşım şartları ve gerekse buradaki Türk ve Moğol toplulukları sosyo- ekonomik hayat şartlarından dolayı kuzey-güney istikametini etkin bir şekilde kullanmak durumundaydılar. Bu topluluklar Erzurum- Muş- Ahlat- Aladağ hattından güneyde Musul'a kadar uzanan bölgede mevsimsel olarak hareket halindeydiler. Bunun neticesinde sözü edilen güzergâh bir idari

bir sonucu olarak İlhanlılar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu Hülagü'den itibaren iki eyalet halinde yönetmişlerdir. Bunlardan biri merkezi Musul olan Diyarbakır Eyaleti, diğeri ise merkezi Ahlat olan Van Eyaleti idi.¹⁹ Van Eyaleti Erzurum'dan Salmas'a, Arran'dan Ahlat'a kadar olan bölgeyi kapsamaktaydı.²⁰ Bu bağlamda Çoruh - Kür boyları ile Kars ve Ani gibi yerler merkezi Tiflis şehri olan Gürcistan ve Abkaz vilayetine bağlı iken Yukarı Aras bölgesi de denilen Pasinler, Kağızman ve Sürmeli ise merkezi Ahlat olan Van vilayetine bağlanmıştı.²¹

Moğollar Van Gölü'nün kuzeybatısında yer alan ve Van Eyaleti'nin merkezi olan Ahlat şehrinde, "Ahlat Tümeni" olarak da bilinen 10 000 kişilik bir askeri kuvvet bulunduruyordu.²² Ahlat şehri eyalet merkezi vasfını XIV. yüzyılın sonlarına kadar yani yaklaşık yüzelli yıl devam ettirecektir. Nitekim İlhanlı devletinin parçalanmasıyla ortaya çıkan siyasi teşekküllerden Celayirli hükümdarı Sultan Üveys (1356-1375) döneminde Ahlat valiliği Emir Hızır Şah adlı bir Türk beyinin uhdesinde görünmektedir ki, bu kişi daha sonra Timurtaş ile ittifak yaptığının anlaşılması üzerine 1375'de idam edilecektir.²³

Hülagü'den itibaren İlhanlılar her bölüğe belli bir ikta tahsis etmeye başladı. Bu bölüklerin gelirleri sözü edilen iktalardan karşılanırdı ve kendilerinden

---

teşkilat içerisinde toplanmıştı. Muammer Gül, "İlhanlılar Döneminde Diyarbakır", *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlı'ya Diyarbakır Sempozyumu (20-22 Mayıs 2004 Diyarbakır)*, Diyarbakır Valiliği Yayınları, Diyarbakır (2004): 195vd. İlhanlılarda eyaletler ve bunların idaresi hakkında geniş bilgi için bkz., Spuler, *İran Moğolları*, 367vd; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Methal*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998, 254-261.

¹⁹ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, 33. Ayrıca bkz., Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 100vd; Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, *Belleten*, L/297, 1986, 46; Spuler, *İran Moğolları*, 384, 385; İsmail Aka, "Anadolu'dan İran'a Göçler", *Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu (16-17 Aralık 2002 Konya)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, 57; Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi I*, Ankara: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1987, 371-375.

²⁰ Hamd-Allah Mustawfi Kazwini, *Nuzhat- Al- Qulub*, nşr., G.Le Strange, London: Cambridge University Press, 1915, 100.

²¹ M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar (Ahıska/Çıldır Eyaleti Tarihi'nden)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, 148.

²² Nuzhat- Al- Qulub, 100.

²³ Mirhond, V, 572; Abdürrahim Şerif, *Ahlat Kitabeleri*, İstanbul: Hamit Matbaacılık Yayınları, 1932, 64vd.

sonra gelenlere de miras olarak geçirdi.²⁴ İlhanlılar bu vilayetleri merkezden tayin ettikleri kumandanlar vasıtasıyla yönetmeyi tercih etmiştir.²⁵ Nitekim Hülagü'nün Azerbaycan'a gelmesinden önce bölgeden geçen Wilhelm von Rubruk, Ani şehrinden bahsederken burasının bir Moğol vali tarafından idare edildiğini belirtmektedir.²⁶ Her vilayetin vergi toplama hususunda farklı kanunları olsa da bu vilayetlerde faaliyet gösteren tacirlerden her on dinarda, dinarın yirmidörtte biri vergi alınırdı.²⁷ Buna *tamga/damga* adı verilmekteydi. Ahır ve ağıl hayvanlarını besleyenlerden de yüzde bir oranında *kopçur* adı verilen vergi toplanırdı. Âlimler, ruhaniler, hastalar, yaşlılar, çocuklar ve muhtaçlar kopçur vergisinden muaf tutulmuşlardır.²⁸

Abaka Han da babası Hülagü gibi yaz aylarını genellikle Aladağlarda geçirmiştir. Onun yanında burada yazlık bir saray da inşa ettirdiği görülmektedir.²⁹ Abaka döneminde de Van eyaletinin yönetim merkezi olan Ahlat uzun Türk asıllı idareciler tarafından yönetilmiştir. Nitekim1273'e kadar Ahlat'ın yöneticileri olarak Şadi Aka ve Mahmud oğlu Hüsameddin Hasan Aka isimli Türk

---

²⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz., Z. Velidi Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası I*, Evkaf Matbaası Yayınları, İstanbul (1931): 38vd.

²⁵ Marie F. Brosset, *Histoire de la Georgie*, S. Petersbourg, Printed in Soviet Union, 1849 492vd; Streck, "Ermeniye",.322; Barthold, "Ani",436; Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti",.25; Kırzioğlu, Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar, 148; Robert H. Hewsen, İlhanlı yönetiminin bazı Kürt emirlerini Van Gölü Havzası'na yerleştirme siyaseti takip ettiğinden bahsetmektedir ki bu gerçeği yansıtmamaktadır. Bu konu hakkında bkz. Robert H. Hewsen, "*Van/Vasपुरagan'ın Tarihsel Coğrafyası*", *Tarihi Kentler ve Ermeniler- Van*, çev. Richard G. Hovannisian, İstanbul: Aras Yayınları, 2016 ,40.

²⁶ Wilhelm Von Robruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, çev. Ergin Ayan, İstanbul: Ayışığı Yayınları, Evkaf Matbaası, 2012, 38.

²⁷ Şerefeddin Yaltkaya, "İlhaniler Devri İdari Teşkilatına Dair (Nasir-Eddin Tusi'nin Bir Eseri)",*Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası II*, İstanbul: Evkaf Matbaası Yayınları, 1939,8vd

²⁸ Geniş bilgi için bkz., Spuler, *İran Moğolları*, 334-337; Yaltkaya, "İlhaniler Devri İdari Teşkilatına Dair, 7-16.

²⁹ Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*,.52; Hasan-Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006,.138. Bugün hala Aladağ Yaylası'nda Abaka Ovası, Abaka Düzlüğü o dönemlerin bir yadigarı olarak yaşatılmaktadır. Bkz. Süleyman Sabri Paşa, *Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler*, İstanbul: TKAE Yayınları, 1982, 3; Durak, "İlhanlılar Döneminde Aladağ Çevresi", 247; Gül, Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu, 215vd; Ayrıca bkz., Hüseyin Saraçoğlu, *Doğu Anadolu Bölgesi*, İstanbul: MEB Yayınları, 1988 (ekler-harita-1).

asıllı beyler görülmektedir. Bunlardan Şadi Aka'ya ait kümbet XIX. yüzyılın sonlarına kadar Ahlat'ta varlığını muhafaza etmekteydi.³⁰ Diğer taraftan Hasan Aka'nın Abaka zamanında da yörede yönetici olarak görevli bulunduğu bilinmektedir.³¹ Nitekim Tahtı Süleyman Mahallesi'nin güneyinde bulunan kümbetin kitabesinde de Hasan Aka b. Mahmut ismi ve 1275 ölüm tarihi kaydedilmektedir.³² Bu tarihten itibaren de Ahlat'ta Uygur asıllı İnal oğlu Boğatay Aka isimli bir idareci göze çarpar. Nitekim Ahlat'ta bulunan iki türbeden birinde 1281'de öldüğü tesbit edilen Boğatay Aka³³ ile eşi Şirin Hatun diğerinde ise 1279'da öldürüldüğü anlaşılan Boğatay Aka'nın oğlu Hasan Timur ile eşi Esen Tigin Hatun yatmaktadır. Bu iki idareci ile ilgili olarak "Emirü'l Kebir" ünvanı kullanılmaktadır ki bu da onların bölgenin mülki amiri olduklarının delilidir.³⁴

Van Gölü Havzası önce Celaleddin Harezmsah'ın faaliyetleri ardından ilk Moğol akınları ve nihayet İlhanlı-Memlûklü mücadeleleri sebebiyle tahrip oldu. Sonuçta bölgede yaşayan nüfusun büyük bir kesimi çevreye dağılmıştı.³⁵ Diğer taraftan Abaka döneminde Memlûklularla yapılan mücadelelerin genellikle Doğu Anadolu ekseninde cereyan etmesi, Diyarbekir ve Ahlat gibi bölgenin önemli şehirlerinin ekili arazilerine büyük zaiyat vermektedir.³⁶ Van Gölü Havzası'nın aynı zamanda bir deprem kuşağı üzerinde oluşu ve bölgenin yükseltisi nedeniyle kış mevsiminin zaman zaman ağır geçmesi de yöre insanının hayatını olumsuz etkilemekteydi. Ebu'l-Farac 1278'de Azerbaycan ile Büyük Ermenistan'dan

³⁰ Beygu, *Ahlat Kitabeleri*, 87; Tabak, *Ahlat Türk Mimarisi*, 12.

³¹ Bu hususu tespit eden kitabe için bkz., Beygu, *Ahlat Kitabeleri*, 68; Tabak, *Ahlat Türk Mimarisi*, 15; İbrahim Kafesoğlu, "Ahlat ve Çevresinde 1945'te Yapılan Tarihi ve Arkeolojik Tetkik Seyahat Raporu", *İÜEF Tarih Dergisi*, C 1, S 1-2, İstanbul (1944): 174 vd.

³² Tabak, *Ahlat Türk Mimarisi*, 15; Rahmi Tekin, *Ahlat Tarihi*, İstanbul: OSAV Yayınları, 2000, 163.

³³ Türk kültüründe Aka/Ağa/Aga ünvanı büyük erkek kardeş demek olduğu gibi aynı zamanda itibarlı emirlere de verilen bir ünvanıdır. Bu unvan Anadolu'da Moğollar tarafından valiler için kullanılmıştır. Geniş bilgi için bkz., Faruk Sümer, "Eski Türk Devletlerinde Ağa Ünvanı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:38, İstanbul: TÜDAV Yayınları, Ekim, 1985, 58-66.

³⁴ Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998, 57vd.

³⁵ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1243-1453)*, İstanbul: Yapıkredi Yayınları, 2010, 323.

³⁶ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 143.

(Doğu Anadolu) İskitlerin ülkesine (Kafkaslar) kadar olan yerlerde şiddetli bir kış yaşandığından bahsetmektedir. Bu şiddetli kışın buralarda oturan ahalinin davarlarına, koyunlarına ve atlarına büyük zarar verdiğini belirterek, belli bir süre bölgede gıda ürünlerinin nadirleştiğini ve dolayısıyla fiyatlarının arttığını anlatmaktadır.³⁷

Van gölü çevresi, o arada Ahlat sadece siyasi mücadeleler ve iklimde ortaya çıkan olumsuzluklardan zarar görmeye kalmadı. Bunlaral birlikte deprem gibi tabii afetler de bölgenin en etkin tahrip unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, 1275-76'da Erciş ve Ahlat şehirlerinde şiddetli bir zelzele meydana gelecektir.³⁸ Bunun sonucunda büyük oranda yerle bir olan şehirde çok sayıda bina ve şehri çeviren sur tahrip olurken bölge ahalisinden de büyük bir kütle hayatını kaybetmiştir.³⁹ Ermeni Simbat, bu zelzelenin bir yıl sürdüğünü ve Erciş ile Ahlat şehirlerinin toprağa gömüldüğünü kaydeder.⁴⁰

Van Eyaleti'nin sınırları içerisinde yer alan ve İlhanlılar'ın yazlık karargâhı olan Aladağ yaylağı önemli kurultayların yapıldığı bir yerdi. Nitekim Ahmet Tekudar burada hükümdarlık tacını takmış⁴¹ ve karargâhını burada

³⁷ Gregory Ebu'l faraç, *Ebu'l Faraç Tarihi II*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, 602.

³⁸ ³⁸ Hamdullah Kazvini Müstevfi, *Tarih-i Güzide*, çev. Abdullah Hüseyin Nevai, Tahran: Firdevsi Matbaası Yayınları, 1944, 592; Hamdu'llah Mustawfi-i Kazvini, *The Ta'rikh-i Guzida (Tarih-i Güzide)*, nşr. E. Browne, London: E. J. W. Gibb Memorial Series Published, 1913, 143; H. Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2007, 237.

³⁹ *Ebu'l Faraç Tarihi II*, 595; Başkumandan SİMBAT, *Simbat Vekayinamesi (951-1334)*, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul, 194681; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, 52; Oktay, *Ermeni Kaynaklarına Göre Türkler ve Moğollar*, 222; Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", 459.

⁴⁰ *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, 81. Aynı olaydan bahseden Baypars Tarihi, zelzelenin Diyarbekir, Meyyafarikin ve Mardin şehirlerinde de büyük can kayıplarına ve tahribata yol açtığını belirtmektedir. Bkz. *Baypars Tarihi II*, çev. Şerefüddin Yaltkaya, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, 66.

⁴¹ Mirhond V 326; *Tarih-i Güzide* (Farsça trc 592; *Tarih-i Güzide* (İng. trc.), s.144. J. A. Boyle, "Dynastic and Political History of the İlkhans", *The Cambridge History of İran V*, nşr. J. A. Boyle, Cambridge, Cambridge Press, 1968, 365. Ermeni müverrih Stepanos, Tekudar'ın Darni (Aladağ) vadisinde sarayını kurduğunu belirtmektedir. Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, r 238.

kurmuştu.⁴² Kendisinden önceki İlhanlı hükümdarları gibi Argun'un da yaz aylarını Aladağ'da geçirmeyi tercih ediyordu.⁴³ Daha evvel yapılmış olanlara ilaveten Argun da Aladağ yaylağında bir saray inşa ettirmiş⁴⁴ ve etrafına da çok sayıda köşkler ile çarşı ve mahalleler yaptırmıştır.⁴⁵ Geyhatu ise Van Eyaleti'nin idari merkezi olan Ahlat şehrinde yapılan Kengeş (kurultay) sonucunda 23 Temmuz 1291 tarihinde Pazar günü İlhanlı tahtına oturmuş⁴⁶ ve ilk önemli kararlarını burada almıştır.⁴⁷ Ebu'l-Farac, Geyhatu'nun Rum ülkesinden döner dönmez Büyük Ermenistan dağlarında Moğol prens ve asilzadelerin desteğiyle tahta geçtiğini belirtir.⁴⁸

Argun Han zamanında Aladağlar ile Görzor (Zilan) Deresi, İlhanlıların başlıca yaylak ve avlağı durumuna geldi. Günümüzde Görzor (Zilan) Deresi'nin (Abaka Ovası) kuzeyinde bulunan Şahpazar köyü yaylasında kalıntıları bulunan kale ve onu tamamlayan ordugâh ile yerleşim alanının bu dönemlerde kaldığı tahmin edilmektedir.⁴⁹ Dğer taraftan Güroymak Mezarlığı'nda bulunan bir türbede 11 Eylül 1290 tarihinde öldüğü tesbit edilen ve "Emirü'l Kebir" ünvanıyla anılan Karınday Ağa adlı bir idarecinin varlığı dikkat çekmektedir.⁵⁰

⁴² Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa II*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998, 37vd; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, 73vd. Ayrıca bu konu hakkında bkz. *Tarih-i Güzide* (Farsça trc.), 593.

⁴³ *Camiü't-Tevarih*, 158,169; Fazlullah b. Abdullah Eş- Şirazi, *Tahrir-i Tarih-i Vassaf II*, nşr. Abdu'l Muhammed Ayeti, Tahran: Çaphane-i İlmi Yayınları, 1372/1994, 139. Ayrıca bkz., J. A., Boyle, "The Il-Khans of Persia and The Princes of Europe", *XVI. Milletlerarası Altestik Kongresi (21-26.x.1973 Ankara)*, Ankara, 1979, 70.

⁴⁴ *Nuzhat Al-Qulub*, 100; Süleyman Sabri Paşa, *Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler*, 3.

⁴⁵ G. Le Strange, *Mesopotamia and Persia under the Mongols in the Fourteenth Century A.D*, London, Royal Asiatic Society, 1903, s.52; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 143.

⁴⁶ Gıyasu'd-din b. Hüsamü'd-din *Habib's-Siyer fi Ahbar-i Efrad-i Beşer III*, nşr. Muhammed Debir Siyaki, Tahran: Çaphane-i Gülşen Basımevi, 1362/1983, 135; *Camiü't-Tevarih*, 177; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, 57; Sümer, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, 58; Boyle, "Dynastic and Political History of the İlkhans", 373.

⁴⁷ Aksarayı, Geyhatu'nun bu kararları Aladağ'da aldığını belirtir. Bkz., Aksarayı, 137.

⁴⁸ *Ebu'l-Farac Tarihi II*, 639.

⁴⁹ M. Bekir Bedirhan, *Van Gölü Havzası ve Erciş Tarihi*, Konya, 2012, 42,342.

⁵⁰ Recep Yaşa, *Bitlis'te Türk İskânı (XII. ve XIII. Yüzyıl)*, Ankara: Ahlat Kültür Vakfı Yayınları , 1992, 34.

Tebriz'in İlhanlı Devleti'ne merkez seçilmesi, doğudan gelip Anadolu'nun batısına ve kuzeyde Trabzon limanına giden ticaret yolunun üzerinde bulunan Van Eyaleti'nin önemini daha da artırmıştı. Çünkü Uzak Doğu'dan gelen ticaret kervanları İlhanlı merkezi Tebriz üzerinden Merend, Hoy, Şakmabad, Nevşehir, Bend-i Mahi, Saray, Muradiye, Erciş, Ahlat, Malazgirt, Hınıs ve Erzurum'a ve nihayet buradan da Trabzon'a ulaşıyordu.⁵¹ Tebriz üzerinden gelen bu yol Ahlat'a uğramadan Erciş üzerinden de Erzurum'a ulaşıyordu. Buradan kuzeye yani Trabzon'a yöneldiği gibi batıya yani Erzincan ve Sivas üzerinden daha batıya ve güneye yönelmekteydi.⁵² Gazan Han zamanında Tebriz'i Anadolu üzerinden Karadeniz'e bağlayan bu kervan yolu önemli bir gelişme göstermişti.⁵³ Ceneviz gibi şehir devletleri bu yollar üzerinde yer alan bazı şehirlerde ticari temsilcilikler dahi açmışlardı.⁵⁴ Ticaretteki bu gelişme haliyle sözü edilen Van Gölü Havzası'ndaki şehirlerin de zenginleşmesine sebep olmuştur.

Gazan Han mali reformları çerçevesinde ülke topraklarını üç kısma ayırmıştı. Bu taksimat Kuzeybatı, Güneybatı ve Güneydoğu şeklinde idi. Kuzeybatı bölgesi Ermenya ve Gürcistan'ın birleştirilmesiyle oluşturulmuştu. Van Eyaleti topraklarının da içerisinde yer aldığı Kuzeybatı bölümü doğuda Nahcivan ile batıda Erzincan arasında kalan bölgeyi kapsıyordu. Merkezi Erzurum olan bu bölgede Ani, Kars ve Ahlat şehirlerinde faaliyet gösteren darbhanelerde basılan tek tip gümüş sikkeler piyasaya sürülmekteydi.⁵⁵

---

⁵¹ *Nuzhat-Al-Qulub*, 175; Guy *Le Strange, Doğu Hilafetinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya)*, çev. Adnan Eskikurt vd., İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2015, 197; W. Heyd, , *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, çev. E. Ziya Karal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, 557.; İlhanlılar devrinde diğer ticaret yolları hakkında geniş bilgi için bkz., Togan, "Azerbaycan", 107vd.

⁵² Bu güzergâhlar hakkında geniş bilgi için bkz., *Nuzhat Al-Qulub*,.175vd; Guy Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, 197vd; W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, çev. Mihri Pektaş, İstanbul:MEB Yayınları, 1960,.561-562.; Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*104vd.

⁵³ Bu güzergâhlar hakkında geniş bilgi için bkz., *Nuzhat-Al-Qulub*, 173vd; *Ebu'l-Fida*, 311; Guy Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, 197.

⁵⁴ Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", 16vd.

⁵⁵ Bu uygulama 1300 yılının ilk yarısı itibariyle geçerli olabildi. Çünkü bir yıl sonra bu bölgesel para birliği bozulmaya başladı. Gürcistan bu para politikasından belli bir dönem çıkmaya teşebbüsünde bulunduysa da Gazan Han'ın sert tedbirleriyle tekrar bu birliğe dâhil edildi. Bkz.,

1301 yılından itibaren Erzurum şehri bu bölgesel birliğin merkezi olma niteliğini kaybetmeye başladı. Bu dönemde Van Gölü Havzası şehirleri devletin iktisadi politikalarında tekrar önemli bir konuma yükseldiler. Gazan Han adına Şadi Sargur Aka b. Çağan Aka adlı bir Türk emirinin Ahlat valiliği vazifesini yürüttüğü⁵⁶ bu dönemde, Ahlat şehrinde kurulan darbhanelerde çok sayıda çift dirhem gümüş ve bakır paralar bastırılmıştır.⁵⁷ Erzurum şehrinin yerini belli bir dönem Erçiş üstlenmeye başladı. Artık bölgede geçerli olan gümüş sikkeyi Erciş darbhaneşi basmaya başlamıştı.⁵⁸ 1301 yılında Van bir defa da olsa vergilerin toplandığı bir merkez haline gelmiştir. Daha sonra Van şehrinin bu imtiyazı Ani'ye verilecektir.

İlhanlı hakimiyeti altında özellikle Ahlat şehrinin zaman zaman bir dini merkez olarak kullanıldığına şahit olunmaktadır. Nitekim Abaka döneminde, Katolikos Ter-Agop'un başkanlığında Ahlat'ta konseyler toplanarak serbestçe kararlar alabilmekteydiler.⁵⁹ Gazan Han zamanında ise yine Ahlat'ta 1301 ve 1302 yılında temmuz ile ağustos aylarında muhtemelen Hıristiyanların bir takım kutsal günleri ya da Hacca gidiş zamanlarına tekabül edecek şekilde darbhanede paralar bastırıldığı görülmektedir.⁶⁰ 1303'ten itibaren bölgede yalnızca Erciş darbhanesinin faaliyet gösterdiği görülmektedir. Zaten kısa zaman sonra yani 1304'ten itibaren bölgede bir ekonomik durgunluk baş gösterecektir.⁶¹

J. Kolbas, *The Mongols in Iran (Çingiz Khan to Uljaytu 1220-1309)*, New York, Routledge, 2006, 38.

⁵⁶ Şerif, *Ahlat Kitabeleri*,.87.

⁵⁷ Tuncay Aykut, "*Sikkeler (The Coins)*": *Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri (Mongol And İlkanid Coins)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1992, 139, 141,153. 1930'lu yıllarda Ahlat'a gelmiş olan Abdurrahim Şerif, Taht-ı Süleyman civarında Sökmenlilerden kalma bir darbhaneyi gördüğünü, temelden iki metre kalan kesme taşlarla örülü duvarlarının olduğunu belirtmektedir ki bu darbhane daha sonraki dönemlerde de faaliyet göstermiş olabilir. Bkz. Beygu, *Ahlat Kitabeleri*,.67.

⁵⁸ Aykut, "*Sikkeler (The Coins)*", 139.

⁵⁹ Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, 168.

⁶⁰ İlhanlılar Hülegü'den itibaren Aladağ yaylağında Temmuz ayının başından ağustos ayının başlarına kadar sürecek olan bayram merasimi niteliğinde bir kurultay toplarlardı. Devlet erkânı her gün farklı renkte elbiseler giyerlerdi. İlhanlı devletine bağlı sultanlar, krallar ve prensler getirmiş oldukları hediyeleri burada hükümdara sunarak bağlılıklarını ispat etmiş olurlardı. Bkz., Müverrih Vardan, *Türk Fütühatı Tarihi*,.237. Ayrıca bkz., Oktay, *Ermeni Kaynaklarına Göre Türkler ve Moğollar*, 174.

⁶¹ J. Kolbas, *The Mongols in Iran*,.339.

Gazan Han döneminde yapılan mali düzenlemeler meyvelerini vermiş olacak ki 1304 tarihinde Nahçıvan'da yazılmış olduğu tesbit edilen bir Ermeni kaynağında Gazan Han döneminde tüm doğu Hıristiyanlarının rahata ve huzura eriştiğinden bahisle Gazan Han'ın adil bir hükümdar olduğundan ve tüm vergileri kaldırarak halkın güvenini kazandığından söz edilmektedir.⁶² Aynı tarihlerde Van'da kaleme alınmış olan iki Ermeni yazması Gazan Han'dan övgüyle bahsederek O'nun Ermeni halkının koruyucusu olduğunu belirtmektedirler.⁶³ Reşidüddin, yapılan bu reformların bir sonucu olarak paranın ayarında bir düzelmenin olduğunu ve bu başarının daha evvel hiçbir hükümdar ya da halifeye nasip olmadığını belirtmektedir.⁶⁴ Aynı müellif vergi toplama konusundaki bu düzenlemelerin halkı memnun ettiğinden, yerlerini terk edenlerin yurtlarına döndüğünden bahsederek, devletin vergi gelirlerinin de arttığını dile getirmektedir.⁶⁵ İlhanlılar ticari önem arz eden pek çok şehri “*kalan, kopçur*” gibi bazı vergilerden muaf tutmuşlardır.⁶⁶ İlhanlı kitabelerinden anlaşıldığı kadar Ani ve Ankara şehirlerinin böyle bir ayrıcalığının olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁷ Van Eyaleti'nin bir şehri olan Ani Moğol hükümdarlarının *hususî mülkü (hass-incü)* konumunda idi.⁶⁸

Bölgede hüküm süren karasal iklimin bazen toplumun hayatını olumsuz etkilediği de kaynaklara yansımaktadır. Bu bağlamda Gazan Han zamanında Ağrı Dağı civarında yazıldığı tesbit edilen bir Ermeni kaynağında soğuk kış şartlarının insanların yaşamını olumsuz etkilediği anlatılmaktadır.⁶⁹

---

⁶² Avedis K. Sanjian, “Colophons of Armenian Manuscripts (1301-1480)”, *A Source for Middle Eastern History*, Cambridge-London: Harvard University Press, 1969, 48.

⁶³ *Colophons of Armenian Manuscripts*, 48,49. Diğer taraftan Ebu'l Farac ve Müstevfi gibi müellifler de Gazan'ın tahta geçişiyle birlikte gayrimüslimlere ait mabetlerin yıtırıldığını ve ağır vergiler toplandığını kaydetmektedirler. Bkz., *Ebu'l Faraç Tarihi II*, 657vd; *Tarih-i Güzide* (İng. trc.), 145. Ayrıca bkz., Reşidüddin Fazlullah, *Tarih-i Mübarek Gazani*, çev. Karl Jahn, Prag: Stefan Matbaası Yayınları, 1941, 85; Boyle, “Dynastic and Political History of the İlkhans”, 379.

⁶⁴ *Tarih-i Mübarek Gazani*, 286.

⁶⁵ *Tarih-i Mübarek Gazani*, , 255.

⁶⁶ İlhanlılar döneminde toplanan vergiler ve bunların mahiyeti hakkında geniş bilgi için bkz., A. K. S. Lambton, “Mongol Fiscal Administration in Persia”, *Studia Islamica*, No.64, (1986): 79-99.

⁶⁷ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 302.

⁶⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkiatına Methal*, 236; Barthold, “Ani”, 436.

⁶⁹ *Colophons of Armenian Manuscripts*, 46.

Gazan Han Van Eyaleti'nde pek çok imar faaliyeti de yürütmüştür. Bölgenin stratejik önemini bilen hükümdar buradaki şehir ve kasabaların tahkimatına öncelik vermiştir. Müstevfi'nin verdiği malumata göre Gazan Han, Van Gölü'nün kuzeyindeki Erciş kasabasını veziri Taceddin Ali Şah'a tahkim ettirmişti. Burası İlhanlıların tahıl ihtiyaçlarını büyük ölçüde karşılayacak kapasiteye sahipti. Mısır ve pamuk üretimi ön planda olan Erciş'in gelirleri yaklaşık 80.000 dinardı.⁷⁰ Doğuya doğru Hoy'a giden yol üzerinde bulunan Bend-i Mahi, Barkiri (Muradiye) güzergâhının güvenliği titiz bir şekilde sağlanıyordu. Kervanların ülke içerisinde güvenli seyredebilmelerini sağlayan "karevansalar" isimli memurlar görev yaparlardı. Bunların maiyetlerinde yüzer kişilik askeri kuvvetleri vardı. Aynı şekilde yol muhafızı olarak "tutkavul" veya "takavul" adı verilen muhafızlar da vardı.⁷¹ Taşınan malların değerine ve miktarına göre tüccarlardan vergi alıyorlardı.⁷² Aynı müellifin verdiği bilgiye göre Barkiri şehrinin kalesi oldukça savunmaya elverişli bir şekilde inşa edilmişti.⁷³ Vestam veya Vestan (Gevaş) Van Gölü'nün güneybatı köşesinde büyük bir kasaba niteliğindeydi.⁷⁴ Çok sayıda meyve bahçeleri ve kaliteli meyveleri vardı. Geliri ise yaklaşık 53.400 dinara tekabül etmekteydi.⁷⁵

Van Eyaleti'ni el-Cezire ile Doğu Akdeniz'e bağlayan derin boğazda ise Bedlis (Bitlis) şehri vardı. Taştan inşa edilmiş olan kalesi kasabayı korumaktaydı. Buranın özellikle elma bahçeleri çevre memleketlerin ihtiyaçlarını karşılayacak kadar bol ve kaliteliydi.⁷⁶ Meyve bahçeleri ile meşhur olan Ahlat, İlhanlı sarayının

⁷⁰ *Nuzhat-Al-Qulup*,; Guy Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, 240; Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", 25.

⁷¹ Cingiz Han zamanında tacirlerin güvenli şekilde yollarına devam etmelerini sağlayan Korakçi/Krakçiye adlı memurlar vardı. Bkz., *Cüveyni I*, 117; Ebu'l- Ferec, Tarih-i Muhtasari'd- Düvel, çev. Şerafeddin Yaltkaya, Ankara,: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011, 7.

⁷² Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 50. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Methal*, 257vd.

⁷³ *Nuzhat-Al-Qulup*,.100; Guy Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, 240. Ebu'l-Fida Bargiri'nin Ahlat'ın bir günlük doğu tarafında ve dağlık bir yerde kurulmuş olduğunu söyler. Bkz., *Ebu'l-Fida*, .311.

⁷⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz., *Ebu'l-Fida*,.315vd.

⁷⁵ *Nuzhat-Al-Qulup*,101.

⁷⁶ Geniş bilgi için bkz., *Ebu'l-Fida*, 314vd; Guy Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, 240vd.

elma ihtiyacını karşılamaktaydı.⁷⁷ Gazan Han'ın veziri Reşidüddin'in sadece Bitlis'te (Corşin/Norşin) 100 feddan⁷⁸ civarında arazisi vardı⁷⁹ ve bu arazilerin belli bir bölümü elma bahçelerinden ibaretti.⁸⁰ Diğer taraftan Hamdullah Müstevfi'nin Erciş Gölü diye tarif ettiği Van Gölü'nde çıkarılan ve *tırrih* adı verilen balık türü, çevre bölgelere ihraç edilen başlıca ürünlerin arasındaydı.⁸¹

Gazan Han döneminde de Van Eyaleti'ne bağlı Aladağ ve çevresi önemini devam etmiştir. Dokuz yıl kadar süren hükümdarlığı zamanında Gazan Han umumiyetle Aladağ'ı kendinden öncekiler gibi yazlık bir karargâh olarak kullanmıştır.⁸² O'da Aladağ'da çadırdan bir şehir kurmuştur.⁸³ Kışlaktan yaylağa gitmekte olan av hayvanlarının geçiş güzergâhı olan bu bölgede zaman zaman avlanmayı da ihmal etmemiştir.⁸⁴

Aladağ yaylaları Olcaytu zamanında sadece hükümdar değil aynı zamanda devletin ileri gelen emirleri için de yazlık karargâh özelliği taşımaktaydı.⁸⁵ Örneğin Emir Çoban Sulduz, zaman zaman kışları Arran ya da Mugan'da

---

⁷⁷ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 142.

⁷⁸ Feddan bir alan ölçüsü birimidir. Yaklaşık 6300 metrekarelik bir alana tekabül etmektedir.

⁷⁹ Bkz., Reşidüddin, *Mukatebat-ı Reşidi*, (Tashih), çev. Muhammed Şefi, Pencab, 1364/1945, 226; Murat Zengin, *İlhanlılar- Eratnahılar- Memluklar Dönemi Malatya (1295-1401)*, İstanbul: Malatya Kitaplığı Yayınları, 2017, 138.

⁸⁰ Sümer, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, 58.

⁸¹ *Nuzhat-Al-Qulup*, 233; *Ebu'l-Fida*, 315. Bu balık ticareti daha sonraki dönemlerde de önemini korumuştur. XVII. yy. da yaşamış olan Türk âlimi Kâtip Çelebi yılda bir defa ortaya çıkan "tırrih" adlı balığın latif ve dayanıklı balığın etrafa gönderildiğini haber vermektedir. Ayrıca konuyla ilgili olarak 1655 yılında bölgeyi ziyaret eden Evliya Çelebi de yılda bir gün Van Gölü'ndeki balıkların bollaşıp tam bir ay binlerce büyük ve küçük balığın Bendi Mahi deresinden yukarı çıkıp Bendi Mahi Ziyaretgâhı denilen yerde toplandığını, Van defterdarının bir vazifeli ile bu balıkları tutturduğunu ve tuzlatıktan sonra Acem tüccarına sattığını ve bundan elde edilen parayla da bölgede vazife görenlerin maaşlarının karşılandığını bildirir. Bkz., Evliya Çelebi, *Seyahatname I/4*, 185.

⁸² Bkz., Yazıcızade Ali, *Tevarih-i Ali Selçuk*, çev. Abdullah Bakır, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009, 885.

⁸³ Spuler, *İran Moğolları*, 488.

⁸⁴ Camiü't-Tevarih, s.286. Hatta Gazan Han avlanılacak sahayı çitlerle ve duvarlarla çevirtip, tüm av hayvanlarının çember içerisine alınmasını dahi sağlıyordu. Toplanan tüm av hayvanlarını ise kendisi için ağaçtan yapılmış olan bir köşk üzerinden seyrediyordu. Bu hayvanların bazılarını vuruyor, bazılarını da serbest bırakıyordu. Bkz., *Tevarih-i Ali Selçuk*, 886vd.

⁸⁵ Mesela Vezir Reşidüddin bir defasında dört ay kadar Arran'da kalmıştı. Bkz., Ebu'l Kasım Abdullah b. Muhammed Kaşani, *Tarih-i Olcaytu*, (M. Hembli), Tahran, Farsça Metinler Koleksiyonu, 1348, 195.

geçirirken⁸⁶ yaz aylarında ise komuta ettiği ordusuyla birlikte Aladağ civarında bulunuyordu.⁸⁷ Olcaytu Han'ın Ağustos ayından Kasım ayına kadar burada kalmayı tercih ettiği bilinmektedir.⁸⁸ Bu emirlerden biri de Emir Sutay idi. Gazan'ın Horasan valisi iken O'nun emir-i ahuru olup bu dönemde adı duyulmaya ve yükselmeye başlamıştı. Gazan Han'ın hükümdar olmasıyla birlikte kendi adamlarını önemli devlet görevlerine getirerek nüfuzunu daha da artırmıştır.⁸⁹ Sutay Noyan'ın Erzurum'dan Bağdat'a kadar uzanan geniş bölgede İlhanlı devleti adına çok önemli faaliyetleri başarıyla yürütmüştür. Bu başarılarından dolayı Olcaytu ve Ebu Said dönemlerinde de devlet nezdinde ehemmiyetini muhafaza ettiği bilinmektedir. Nitekim Ebu Said döneminde 1316/1317 yılında Sutay Noyan'ın Van Eyaleti'nin (Vilayet-i Ermen) merkezi olan Ahlat'ta vali olarak görevlendirilecektir.⁹⁰

1308'de Van'da yazılmış olan bir kaynak Okçu Millet'in hükümdarı Olcaytu Han'ın bölgeyi işgal ettiğini dile getirirken Ağrı Dağı civarında yazılan bir kaynakta ise Tahir oğlu Kurd isimli dindar bir yöneticinin bölge halkına baskıya dayalı bir politika takip ettiği, ağır vergiler aldığı ve çok sayıda köy ile manastırın yerle bir edildiğinden bahsedilerek insanların yaşayabilmek için başka ülkelere sığınmanın yollarını araştırdıkları anlatılmaktadır.⁹¹ Bu Ermeni kroniğinin söylediklerine bakılırsa Olcaytu Han zamanında Gazan Han'ın başlatıp büyük ölçüde başarılı olduğu mali reformların terk edildiği ya da uygulanamadığı sonucuna varılabilir.⁹²

---

⁸⁶ Kaşani, 175vd. Ebu'l-Fida Mugan'ın su ve meralarıyla zengin olduğunu ve ayrıca Hazar denizine yakınlığı sebebiyle de ikliminin ılıman olduğunu bu yüzden Moğol ordusunun kışları burada geçirdiğini söylemektedir. Bkz., Bkz., *Ebu'l-Fida*, 320.

⁸⁷ Kaşani, 89.

⁸⁸ *Tarih-i Vassaf IV*, 276; Kaşani, 175vd.

⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 65,77, 78.

⁹⁰ Emir Sutay'ın "Vilayet-i Ermen"e vali olarak atandığı belirtilmektedir. Bkz., Hafız-ı Ebru, *Chronique des Rois Mongols en Iran*, (Zeyl-i Camiü't-Tevarih Reşidi Zübdetü't-Tevarih), nşr. K. Bayani, Paris: Librairie D'amerique Et D'orient Press, 1936, .52; *Mirhond V*, 480. Ayrıca bkz. Sümer, *Kara Koyunlular*,.33; Spuler, *İran Moğolları*, 384vd; Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, 156vd.

⁹¹ Bkz., *Colophons of Armenian Manuscripts*, 55vd.

⁹² Buna karşın Hamdullah Müstevfi ise Olcaytu Han zamanında Hıristiyan ve Musevilerden alınan cizye vergisinin kaldırılarak halkın üzerindeki yükün hafifletilmek istendiğini dile getirmektedir. Bkz. *Tarih-i Güzide* (İng. trc.), 147.

Tebriz-Trabzon kervan yolu güzergâhı üzerinde bulunan Van Gölü'nün kuzeyinde bulunan şehirlerde İlhanlı hükümdarları adına bakır, gümüş veya altın sikkelerin kestirildiği bilinmektedir. Olcaytu Han zamanında 1307-1308 ile 1314-1315 yıllarında Erciş ve Ahlat şehirlerinde faaliyet gösteren darbhanelerde hükümdar adına çift dirhem gümüş sikke bastırıldığı tespit edilmektedir.⁹³

Yukarıda bahsi geçtiği üzere 1316/1317'lerde Ahlat valisi olarak görevlendirilen Sutay Noyan, bir yıl aradan sonra tekrar Diyarbekir valiliğine atanmıştır.⁹⁴ Zira bahsi geçen iç isyanın bastırılması için Diyarbekir'de bulunan Emir Sutay'a haber gönderilerek yardım istendiği tespit edilmektedir.⁹⁵ Güroymak Mezarlığı'ndaki bir türbede 1320' de öldüğü belirlenen, "*Emiru'l-Kebîr*" olarak anılan Emir Taceddin b. Şeyh Muhammed adlı bir İlhanlı idarecisinin varlığı bilinmektedir.⁹⁶ Sutay Noyan'ın 1318/1319'larda, önce Ahlat valiliğine atanması ve kısa bir süre sonra da Diyarbekir valisi olduğu düşünüldüğünde Emir Sutay'dan boşalan Ahlat valiliğinin belli bir süre bahsi geçen Emiru'l-Kebîr ünvanlı kişi tarafından yürütüldüğü düşünülebilir. Nitekim 1320 tarihinde Ziyaeddin adlı bir emirin Nahçıvan'a yönetici olarak tayin edildiği görülmektedir ki,⁹⁷ Emir Çoban'ın Kurmişi/Karmaşi isyanı sırasında Nahçıvan hâkimi bulunan Melik Ziyaeddin'den yardım talep ettiği kaydı da bunu doğrulamaktadır.⁹⁸ Hangi oymaktan olduğu konusunda bir bilgi bulunmayan Sultay Noyan'ın⁹⁹ 1332 yılına kadar Diyarbekir valiliğini sürdürdüğü bilinmektedir. Bahsi geçen tarihte hayatını kaybeden Sutay Noyan'ın yerine Uyratlardan Cicek Güregen'in oğlu ve Ebu Said'in dayısı Ali Padişah atanmıştır. Ancak Sutay Noyan'ın oğulları Barımbay, Hacı Tugay ve Fulad Diyarbekir ile Ahlat bölgelerinde hakimiyetlerini belli bir

⁹³ Bu paraların özellikleri hakkında bilgi için bkz., Aykut, "*Sikkeler (The Coins)*", 154, 159, 160, 162.

⁹⁴ *Hafız-ı Ebru (Fransızca trc.)*, 75vd; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 84; Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, 158.

⁹⁵ Bkz. Kemalü'd-din Abdürrezzak Semerkandi, *Matlau's-Sadeyn Mecmua-ı Bahreyn I*, nşr., Abdu'l Hüseyin Nevani, Tahran, Çaphane-i Hoşe Yayınları, 1353, 45.

⁹⁶ Recep Yaşa, *Bitlis'te Türk İskânı (XII. ve XIII. Yüzyıl)*, Ankara: Ahlat Kültür Vakfı Yayınları, 1992, 34.

⁹⁷ *Mirhond V*, s. 147vd.; Spuler, *İran Moğolları*, s. 384vd.

⁹⁸ Bkz. Semerkandi I, 40.

⁹⁹ Faruk Sümer, Sutay'ın Sunitay'ın kısaltılmışı olduğunu ve dolyısıyla Sutay Noya'nın da Sünit boyundan olması gerektiğini belirtmektedir. Bkz., Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 19, 139.

süre daha devam ettireceklerdir.¹⁰⁰ Aladağ yaylağı Ebu Said döneminde de önemini koruduğu gibi daha mamur ve nüfusun yoğun olduğu bir yer haline gelmiştir. Van eyaletinin merkezi olması hasebiyle de Ahlat siyasi, idari ve askeri önemini korumaya devam ettirdiği gibi yine Ahlat başta olmak üzere bölgedeki bazı şehirlerde bu döneme ait sikkelerin kestirilmiş olması ekonomik anlamda da bölgenin önemini koruduğunu göstermektedir.¹⁰¹ Bu sikkelerde gümüş miktarının oldukça azaltıldığı görülmektedir. Bu durum, İlhanlı Devleti ve bölge şehirlerinin artık eski ticari ve ekonomik canlılığını büyük ölçüde yitirdiğine işaret eder.¹⁰² XIV. Yüzyılın ortalarında kaleme alındığı tahmin edilen ve o dönemlerde Ön Asya'nın mali durumunu resmi devlet bütçesi olarak yansıtan “*Risâle-i Felekiyye*” adlı eser Abdülmesihü'n-Nasrani adlı birinin uhdesinde bulunan Van Gölü Havzası'ndaki şehirleri yani Bargiri, Ahlat, Erciş, Bitlis, Malazgirt, Hımıs'ı “*Vilâyet-i Ermen*” olarak adlandırarak toplam gelirlerinin 540.000 dinara tekabül ettiğini belirtmektedir.¹⁰³ Bu durum aslında bölge şehirlerinin sahip olduğu refahın İlhanlı Devleti'nin parçalanmasından sonra da devam ettiğini göstermektedir. Çünkü 1335'te yani Risale-i Felekiyye'den 15 yıl evvel kaleme alınmış olan ve bölgenin gelirlerini gösteren *Nuzha't-Al- Qulub* adlı eserin verdiği rakamlardan daha fazla olduğu tespit edilmektedir. Nitekim Van ve Vastan da dâhil olmak üzere yukarıda adı geçen

¹⁰⁰ Sümer, *Kara Koyunlular*, 33vd.

¹⁰¹ Bkz., Sümer, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, 58. Ayrıca bkz., Sümer, “Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar”, 459vd. 1322, 1324, 1329, 1333 yıllarında olmak üzere dört adet çift dirhem gümüş sikke Ahlat'ta darpedilmiştir. Bkz. Tuncay Aykut, “Sikkeler (The Coins)”, s.179, 188.

¹⁰² Bkz., Gündegül Parlar, “Ahlat ve Çevresinde Darbedilen İlhanlı Sikkeleri”, *I. Van Gölü Havzası Sempozyumu (08-10 Eylül 2004)*, Van Valiliği Yayınları, İstanbul (2006):144vd; Gazan ve Olcaytu dönemlerinde bastırılan paralar 3.75-4.00 gr arındaydı. Ebu Said döneminde 2.40'lara kadar düştüğü görülmektedir. Bkz. Gündegül Parlar, a.g.m, 144. Bu hususta bir karşılaştırma yapmak için ayrıca bkz., Sheila S. Blair, “The Coins of The Later İlkhans: Typological Analysis”, *Journal of The Economic and Social History of The Orient*, XXVI/3, (1983): 316.

¹⁰³ Abdullah İbn Muhammad İbn Kiya AL Mazandarani, *Risale-i Felekiyye*, çev. Walther Hinz, Weisbaden: Franz Stainer Verlag GMBH, 1952, 158 (91a); Togan, “Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti”, 32; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I- Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara:TKAE Yayınları, 2000, 69; I. P. Petrushevsky, “The Socio-Economic Condition of İnan Under The İl-Khans”, *Royal Geographical Society IV*, London: Cambridge University Press, 1890, 499.

şehirlerin toplam gelirleri 230.000 dinar civarındadır.¹⁰⁴ Bu tespit İlhanlı hükümdarlarının yazlık karargâhı konumunda olan Aladağ için de geçerlidir. *Nahiye-i Aladağ* olarak adlandırılan bu yazlık karargâh Cemaleddin ve Emineddin adlı iki kişinin uhdesinde ve yıllık gelirinin de 20.000 dinar olduğu görülmektedir.¹⁰⁵ Oysa *Nuzhat- Al- Qulub*'ta Aladağ'ın hazineye verdiği vergi sadece 6.500 dinar olarak gösterilmektedir.¹⁰⁶

---

¹⁰⁴ *Nuzhat-Al- Qulub*,100vd.

¹⁰⁵ Bkz., *Risale-i Felekiyye*, s.80 (51'a), s.108 (65b).

¹⁰⁶ Bkz., *Nuzhat-Al- Qulub*, s.100; Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", s.25; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.143.

Sonuç

1335'te son İlhanlı hükümdarı Ebu Said'in geride erkek evlat bırakmadan ölümü bir anarşi ortamını da beraberinde getirdi.¹⁰⁷ Bu karışıklıklar Trabzon-Tebriz kervan yolunu güvenli olmaktan çıkardı. 1290 yılından 1340'lara kadar ticarete merkez rolü üstlenmiş olan Tebriz şehri İlhanlı devletinin dağılmasıyla ve özellikle de XIV. yüzyılın sonlarına doğru uluslararası ticaretteki merkezi niteliğini büyük ölçüde kaybetti.¹⁰⁸ Dolayısıyla Van Eyaleti'nin de içerisinde yer aldığı Doğu Anadolu ve Batı İran iktisadi anlamda büyük kan kaybederken,¹⁰⁹ Ahlat, Erciş, Bargiri, Bitlis gibi bölgenin önemli şehir ve kasabaları da ticari ve ekonomik açıdan bir durgunluk dönemi içerisine girmiştir.

---

¹⁰⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., *Hondmir III*, 221vd; Spuler, *İran Moğolları*, 144-154; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 95-143, Sümer, *Kara Koyunlular I*, 33vd.

¹⁰⁸ Nicola di Cosmo, "Mongols and Merchants on the Black Sea Frontier in the Thirteenth and Fourteenth Centuries: Convergences and Conflicts", *Mongols, Turks and Others*, Edit. Reuven Amitai and Michel Brain, Brill- Leiden-Boston, 2005, 403. Venedik ve Cenevizli tüccarlar bu istikrarsız siyasi ortam sebebiyle sözü edilen güzergâhı kullanma konusunda endişe duydular. Bkz., Atalar, "XIII. Ve XIV. Yüzyıllarda Karadeniz Ticaretinde Trabzon'un Yeri ve Önemi", s.133. İlhanlı devletinin dağılmasıyla ortaya çıkan bu anarşi ortamının yanı sıra doğuda başlayan yabancı düşmanlığı da buna eklenince bu ticaret yolları daha da önem kaybetti. Bkz. Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi I*, çev. M. Ali Kılıçbay-Osman Aydoğuş, Ankara: Paragraf Yayınları, 1985, 153; Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008, 134.

¹⁰⁹ Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, 109vd.

Kaynaklar

- AKA, İ., “Anadolu’dan İran’a Göçler”, Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu (16-17 Aralık 2002 Konya), TTK Yayınları, Ankara (2003): 57-63.
- AKDAĞ, M., *Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1243-1453)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- ALAADDİN ATA MELİK CÜVEYNİ, *Tarih-i Cihangüşa*, C 1-2, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Nşr., Mürsel Öztürk, 1998.
- ANONİM SELÇUKNAME (*Tevarih-i Ali Selçuk*), (2014). (H. İbrahim Gök vd.), Atıf Yayınları, Ankara.
- AYKUT, T., “*Sikkeler (The Coins)*”, Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri (Mongol And İlkanid Coins), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1992.
- BARTHOLD, V., “*Ani*”, C 1, MEB İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul: (1986): 435-437.
- BAŞKUMANDAN SİMBAT, *Simbat Vekâyinâmesi (951-1334)*, çev. Hrand D. Andreevyan, İstanbul, 1946.
- BAYPARS TARİHİ II, çev. Şerefüddin Yaltkaya, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- BEDİRHAN, M. B., *Van Gölü Havzası ve Erciş Tarihi*, Konya: Kamışdereleer Matbaa Yayınları, 2012.
- BEYSANOĞLU, Ş., *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbekir Tarihi*, C 1, Ankara: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1987.
- BLAIR, S. S., “The Coins of The Later İlkanids: Typological Analysis”, *Journal of The Economic and Social History of The Orient*, C 26, S 3, (1983): 295-317.
- BROSSET, M. F., *Histoire de la Georgie*, S. Petersburg, Printed in Soviet Union, 1849.
- BOYLE, J. A., “*The İl-Khans of Persia and The Princes of Europe*”, XVI. Milletlerarası Altestik Kongresi (21-26.x.1973 Ankara), Ankara (1979): 61-75.
- J. A., “*Dynastic and Political History of the İlkhans*”, The Cambridge History of İran, C 4, Nşr. J. A. Boyle, Cambridge (1968): 303-421.
- CAHEN, C., *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.
- CATERİNO ZENO VE AMBROGİO CONTARİNİ, *Seyahatnameler (Doğu’da Venedik Elçileri)*, çev. Tufan Gündüz, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2006.
- COSMO, N. di, “*Mongols and Merchants on the Black Sea Frontier in the Thirteenth and Fourteenth Centuries: Convergences and Conflicts*”, Mongols,

Turks and Others, çev: Reuven Amitai and Michel Brain, Brill- Leiden-Boston (2005): 391-424.

CÖHCE, S., “Ahlata ve Çevresinde Yurt Tutmuş ya da Yerleşmiş Türk Boyları”, II. Uluslararası Ahlat-Avrasya Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu, (25-27 Eylül 2013), Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, İstanbul (2014): 244-252.

CURTİN, J., *The Mongols A History*, London: Limited Preview, 1908.

DEMİR, A., “Melike Tamta Döneminde Ahlat Eyyubileri”, II. Uluslararası Ahlat-Avrasya Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu (25-27 Eylül Ahlat-Bitlis), Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, İstanbul (2014): 267-278.

DURAK, N., “İlhanlılar Döneminde Aladağ ve Çevresi” I. Uluslararası Ahlat-Avrasya Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu (23-25 Ağustos 2012), Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, İstanbul (2013): 242-251.

..... “İlhanlılar Döneminde Tebriz-Trabzon Hattında Ahlat'ın Yeri ve Önemi”, II. Uluslararası Ahlat-Avrasya Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu (25-27 Eylül 2013 Ahlat Bitlis), Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, İstanbul (2014): 279-285.

EBU'L-FEREC, *Tarih-i Muhtasari'd-Düvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2011.

EBU'L-KASIM ABDULLAH B. MUHAMMED KAŞANİ, *Tarih-i Olcaytu*, çev. M. Hembli, Tahran, Farsça Metinler Koleksiyonu, 1348.

EBU'L-FİDA, *Takvimü'l-Büldan*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017.

EL-MAZENDERÂNÎ, A. M., *Risâle-i Felekiyye*, çev. Walther Hinz, Franz Stainer Verlag, Weisbaden, GMBH, 1952.

EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, C 1, 4. kısım, çev. S. Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul: Yapıkredi Yayınları, 2010.

FAZLULLAH B. ABDULLAH EŞ- ŞİRAZİ, *Tahrir-i Tarih-i Vassaf*, C 2, çev. Abdu'l Muhammed Ayeti, Tahran: Çaphane-i İlmi Basımevi, 1994.

GABASHVILI, M., “İlhanlı Devleti'nin Uluslararası Ticaret Politikası ve Halefi Olan Türk Devletler”, çev. Mahmut Yavaş, Türkler C.8, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

GALSTYAN, A. G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005.

- GENCELİ KİRAGOS, *Vekayiname*, nşr. Gürsoy Solmaz, Ankara: MTR Yayıncılık, 2002.
- GIYASU'D-DİN B. HÜSAMÜ'D-DİN H'ANDEMİR (HONDMİR), *Habib's-Siyer fi Ahbâr-i Efrâd-i Beşer*, C 3, çev. Muhammed Debir Siyaki, Tahran: Çaphane-i Gülşen Basımevi, 1983.
- GREGORY EBU'L FARAÇ, *Ebu'l Faraç Tarihi*, C 2, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1999.
- GROUSSET, R., *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul: Aras Yayınları, 2006.
- R., *Bozkır İmparatorluğu (Attila, Cegiz Han, Timur)*, çev. Reşat Uzmen, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2010.
- GÜL, M., "İlhanlılar Döneminde Diyarbakır", I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlı'ya Diyarbakır Sempozyumu (20-22 Mayıs 2004 Diyarbakır), Diyarbakır Valiliği Yayınları, Diyarbakır (2004): 193-208.
- M., *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu (Tarihi Arka Plan ve XIII –XIV Yüzyıl Moğol Hâkimiyeti)*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2010.
- HAFIZ-I EBRU, *Chronique des Rois Mongols en Iran, (Zeyl-i Camiü't-Tevârih-i Reşidî Zübdetü't-Tevârih)*, çev. K. Bayani, Paris: Librairie D'amerique Et D'orient, 1936.
- HAMD-ALLAH MUSTAWFİ KAZWİNİ, *Nuzhat- Al- Qulub*, çev. G. Le Strange, London: Cambridge Universty Press, 1915.
- HAMDU'LLAH MUSTAWFİ-İ KAZWİNİ, *The Ta'rih-i Guzida (Tarih-i Güzide)*, çev. E. Browne, London: E. J. W. Gibb Memorial Series Published, 1913.
- HAMDULLAH KAZVİNİ MÜSTEVFİ, *Tarih-i Güzide*, çev. Abdullah Hüseyin Nevai, Tahran: Firdevsi Matbaası Yayınları, 1944.
- HASAN-RUMLU, *Hasan-ı Rumlu*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- HEATON, H., *Avrupa İktisat Tarihi*, C.1, çev. M. Ali Kılıçbay-Osman Aydoğuş, Ankara: Paragraf Yayınları, 1985.
- HEWSEN, R. H., "Van/Vaspuragan'ın Tarihsel Coğrafyası", *Tarihi Kentler ve Ermeniler- Van*, çev. Richard G. Hovannisian, İstanbul: Aras Yayınları, 2016.
- R. H., *Armenia (A Historical Atlas)*, London: The University of Chicago Press, 2001.

- HEYD, W., *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, çev. E. Ziya Karal, Ankara : Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- İBN TAGRİBERDİ, *En Nücumu'z-Zahire*, çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
- JOSAPHAT BARBARO, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, çev. Tufan Gündüz, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005.
- KAFESOĞLU, İ., “*Ahlat ve Çevresinde 1945'te Yapılan Tarihi ve Arkeolojik Tetkik Seyahat Raporu*”, İstanbul, İÜEF Tarih Dergisi C 1, S 1-2, (1941): 72-187.
- KEMALU'D-DİN ABDÜRREZZAK SEMERKANDİ, *Matlau's-Sadeyn Mecmua-ı Bahreyn*, C.1, çev. Abdu'l Hüseyin Nevani, Tahran: Çaphane-i Hoşe Yayınları, 1353.
- KERİMÜDDİN MAHMUD-İ AKSARAYÎ, *Müsameretü'l-Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- KIRZIOĞLU, M. F., *Kars Tarihi*, C 2, İstanbul: Işıl Yayınları, 1953.
- M. F., *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar (Ahıska/Çıldır Eyaleti Tarihi'nden)*, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1992.
- KOLBAS, J., *The Mongols in Iran (Çingiz Khan to Uljaytu 1220-1309)*, New York: Routledge, 2006.
- KÖPRÜLÜ, M. F., *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1981.
- LAMBTON, A. K. S., “*Mongol Fiscal Administration in Persia*”, *Studia Islamica*, S 64, (1986): 9-99.
- MARCO POLO, *Dünyanın Hikâye Edilişi*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: İthaki Yayınları, 2003.
- MİNORSKY, V., *Studies in Caucasian History (The Shaddadis of Ani)*, London: Taylor's Foreign Press, 1953.
- MİR MUHAMMED B. SEYYİD BURHANEDDİN HAVENDŞAH MİRHAND, *Tarih-i Ravzatü's Safa Fi Siret'l-Enbiya ve'l-Müluk ve'l-Hulefa*, C 5, Tahran: Çaphane Basımevi, 1339.
- MÜVERRİH VARDAN, “*Türk Fütühatı Tarihi (889-1169)*”, (Hrand D. Andreasyan), *İÜEFY, Tarih Semineri Dergisi* C 1, S 2, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul (1937): 153-244.
- OKTAY, H., *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2007.

- PARLAR, G., “*Ahlat ve Çevresinde Darbedilen İlhanlı Sikkeleri*”, I. Van Gölü Havzası Sempozyumu (08-10 Eylül 2004), Van Valiliği Yayınları, İstanbul (2006): 142-150.
- PETRUSHEVSKY, I. P., “*The Socio-Economic Condition of Iran Under The İl-Khans*”, Royal Geographical Society, C 4, London: Cambridge University Press, 1890.
- RAMSAY, W. M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, İstanbul: MEB Yayınları, 1960.
- REŞİDÜDDİN FAZLULLAH, *Camii't Tevarih (İlhanlılar kısmı)*, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan vd., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- REŞİDÜDDİN FAZLULLAH, *Mukatebat-ı Reşidi*, (Tashih), çev. Muhammed Şefi, Pencab, 1945.
- REŞİDÜDDİN FAZLULLAH, *Tarih-i Mübarek Gazani*, çev. Karl Jahn), Prag, 1941.
- RUY GONZALES DE CLAVIJO, *Anadolu, Orta Asya ve Timur*, çev. Ö. Rıza Doğrul, İstanbul: Ses Yayınları, 1993.
- SANJIAN, A. K., *Colophons of Armenian Manuscripts (1301-1480)*, A Source for Middle Eastern History, Cambridge-London: Harvard University Press, 1969.
- SARAÇOĞLU, H., *Doğu Anadolu Bölgesi*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları,(ekler-harita-1), 1988.
- SPULER, B., *İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri)*, çev. Cemal Köprülü, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- STRANGE, G. Le, *Doğu Hilafetinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya)*, çev. Adnan Eskikurt vd., İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015.
- G. Le, *Mesopotamia and Persia under the Mongols in the Fourteenth Century A.D*, Royal Asiatic Society, London, 1903.
- SÜLEYMAN SABRİ PAŞA, *Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler*, çev. Gamze Gayeoğlu, Ankara: TKAE Yayınları, 1982.
- SÜMER, F.,“Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar”, *Belleten*, C 50, S 297, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara (1986): 447-470.
- F., “*Anadolu'da Moğollar*”, *SAD*, C 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1970.
- F., “Eski Türk Devletlerinde Ağa Ünvanı”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ekim S.38, TÜDAV Yayınları, İstanbul (1985):58-66.
- F., *Karakoyunlular*, C 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

- F., *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- ŞEHABEDDİN B. FAZLULLAH EL- ÖMERİ, *Ebsâr fi Mesaliku'l-Memaliki'l-Emsâr (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım)*, çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2014.
- ŞERİF, A., *Ahlat Kitabeleri*, İstanbul: Hamit Matbaacılık Yayınları, 1932.
- TABAK, N., *Ahlat Türk Mimarisi*, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık Yayınları, 1972.
- TABAKOĞLU, A., *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008.
- TEKİN, R., *Ahlat Tarihi*, İstanbul: OSAV Yayınları, 2000.
- TOGAN, A. Z. V., “Azerbaycan”, Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, C 2, MEB Yayınları, İstanbul (1986): 91-118.
- A. Z. V., “Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C 1, İstanbul, Evkaf Matbaası Yayınları, (1931): 1-42.
- A. Z. V., *Oğuz Destanı*, İstanbul: Enderun Yayınları, 1972.
- A. Z. V., *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul: Enderun Yayınları, 1981.
- TURAN, O., *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2009.
- O., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2010.
- URFALI MATEOS, *Vekayi-name (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrand D. Andreasyan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- UZUNÇARŞILI, İ. H., *Osmanlı Devlet Teşkilatına Methal*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- VON ROBRUK, W., *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, çev. Ergin Ayan, İstanbul: Ayışığı Yayınları, 2012.
- YALTKAYA, Ş., “İlhaniler Devri İdari Teşkilatına Dair (Nasir-Eddin Tusi'nin Bir Eseri)”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C 2, Evkaf Matbaası, İstanbul (1939):7-16.
- YAŞA, R., *Bitlis'te Türk İskânı (XII. ve XIII. Yüzyıl)*, Ankara: Ahlat Kültür Vakfı Yayınları, 1992.
- YAZICIZADE ALİ, *Tevarih-i Ali Selçuk*, çev. Abdullah Bakır, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009.
- ZENGİN, M., *İlhanlılar- Eratnalılar- Memluklar Dönemi Malatya (1295-1401)*, İstanbul: Malatya Kitaplığı Yayınları, 2017.